

Voortbouwen op ruïnes



Hamedine Kane, *Calais by night*, 2016, fotografie, © Hamedine Kane

Interview met Hamedine Kane

Sorana Munsya



Het werk van kunstenaar en regisseur Hamedine Kane doet ons het stof aanraken. Het stof van de grond en het stof dat ruïnes bedekt. Het stof dat wordt opgeworpen door de mannen en vrouwen die besluiten om weg te trekken, op zoek naar een ander leven, maar ook het stof dat is neergedwarreld op mislukte dromen, utopieën en andere grootse projecten bedacht door de staatshoofden die de geschiedenis van Senegal hebben getekend maar die ook snel weer werden verlaten. Op die manier stelt de kunstenaar ons de vraag hoe we iets nieuws kunnen bouwen op de ruïnes van het neoliberale systeem.

Zijn eerste filmprojecten – *Habiter le monde*, *A l'ombre de nos fantômes* en *La maison bleue* – behandelden het thema migratie op een gevoelige, respectvolle manier. Een van zijn films bevat een citaat van Édouard Glissant: 'Er is geen grens die je niet kan overschrijden.' Daarmee roept hij het idee op dat grenzen weliswaar noodzakelijk zijn, maar dat je ze kunt oversteken, in beide richtingen. Het is een kwestie van ethiek en rechtvaardigheid, zegt Hamedine.

In zijn School of Mutants, een project dat hij leidt samen met Stéphane Verlet-Bottéro, onderzoekt Hamedine ruïnes en de mogelijkheid om nieuwe verhalen te verzinnen, evenals nieuwe vormen om kennis te produceren en over te dragen. Zo bedenkt hij manieren om in de wereld te staan of op zijn minst na te denken over wat hij nalaat.

De volgende tentoonstelling van de School of Mutants opent in december in het kunstencentrum Raw Material in Dakar. Van 17 tot 23 januari 2022 organiseert het collectief een internationaal symposium onder de naam *L'assemblée des Mutants*. 'De verschillende sprekers zullen het hebben over de educatieve utopieën die ontstonden sinds de onafhankelijkheid. Deze bijeenkomst zal de vorm aannemen van een tijdelijke, rondtrekkende school, gebaseerd op ontmoeting en dialoog tussen interstitiële en soms vertrouwelijke ervaringen. Het gaat erom kennis beschikbaar te stellen, te creëren en te verspreiden in gebieden in verandering', zo legt Hamedine Kane uit.

Sorana Munsya

Kun je ons iets meer vertellen over je artistieke aanpak?

Hamedine Kane

In mijn artistieke benadering zijn er twee dingen belangrijk: ik besteed veel tijd aan onderzoek en aan lezen. En dan is er nog de vorm die ik geef aan de vragen die ik mezelf stel of aan het onderwerp van mijn onderzoek. Dat kunnen films zijn, gravures, sculpturen, allemaal dingen die voor mij heel waardevol zijn, meer zelfs dan intellectuele uiteenzettingen. We hebben vormen, objecten, zaken nodig die iets belichamen, om zo ideeën en redeneringen over de toekomst uiteen te kunnen zetten. Zo krijgen we grip op de werkelijkheid. Dat is ook de verantwoordelijkheid van kunstenaars: de weg aangeven, we moeten in zekere zin het pad verkennen. Die objecten zijn vluchtig, ze zijn er om te

helpen bij de ontwikkeling van een esthetisch landschap en als het onthouden wordt, al is het maar door één persoon, van iets groters. Daarnaast vind ik dat je als kunstenaar deel uitmaakt van een lange lijn. In Senegal zijn er heel wat kunstenaars die de kwesties waar ik me mee bezig houd al eerder hebben aangesneden. Ik denk aan Sembène Ousmane, Djibril Diop Mambéty, Joe Ouakam. Het object, ongeacht zijn vorm, ongeacht uit welk materiaal het is gemaakt, heeft evenveel waarde als alle andere zaken die we als belangrijk beschouwen.

SM Wat me opviel in je video's was de beweging, het lopen. Het komt telkens terug.

HK Dat is heel belangrijk voor mij. Het eerste dat me aantrok in stappen was het idee van een zwerfend bestaan. De meeste mensen denken dat nomaden altijd weer verder trekken, maar echte nomaden gaan nooit echt weg. Ze trekken rond hun territorium. Ze verhuizen omdat ze iets gaan zoeken dat ze nodig hebben. En dus wilde ik ontheemding gebruiken als een vorm van zelfbeheersing en zelfkennis, van harmonie met je levensruimte. Als we het over ballingschap hebben, ben ik bovendien gehecht aan het idee van rechtvaardigheid en gelijkheid. We moeten stappen, van punt A naar punt B. We zijn allemaal gelijk als het gaat om ons te verplaatsen. Een ander ding was om op het actieve aspect te wijzen, het feit dat je dat niet ondergaat, maar dat je de dingen onder controle hebt. In mijn werk gebruik ik zelden acteurs, eerder mijn eigen lichaam, en dan ga ik zwerven, zoals in *Habiter le monde* of zelfs in *Salesman of revolt* en ook in *Déclaration de politique générale*. Bewegen is ook wat ons beschermt tegen het geweld van de staat. Dat geweld maakt dat we strategieën moeten vinden om te leven, om te creëren. Het is dus cruciaal, vooral in totalitaire regimes, om strategieën te ontwikkelen. Stappen is inderdaad iets fundamenteels in mijn manier van werken.

De afstand die correcte beelden oplevert, is voor mij ook belangrijk. In mijn film *La maison bleue* volg ik bijvoorbeeld een man die in de jungle van Calais woont. Door aandacht te besteden aan de afstand kon ik, denk ik, mijn medemens op een respectvolle manier in beeld brengen. Dankzij deze juiste afstand, zoals Godart zou zeggen, is het mogelijk om een ander soort beelden te creëren dan degene die we gewend zijn te zien in de media als het over migranten gaat.

SM School of Mutants lijkt voor Stéphane en jou een volgende stap in je werk, die volgt op je werk over migratie. Kunnen we zeggen dat je met dit werk naar de basis gaat van wat het ‘migratieprobleem’ wordt genoemd? Met andere woorden: zou dit de echte eerste stap zijn in het werk dat je hebt gedaan met betrekking tot migratie?

HK Inderdaad, na tien jaar in België te hebben gewoond, had ik behoefte om terug naar huis te keren, met alle problemen die daarmee gepaard gaan. Al die jaren focuste ik in mijn werk op de onderwerpen ballingschap, zwerven en migratie in het algemeen. En toen had ik de indruk dat ik terug naar de basis moest, ook al hebben verschillende van mijn video-installaties en films Senegal al als basis (voordat ik in Europa het project *Habiter le monde* realiseerde, ging ik er in Senegal over nadenken). Maar het algemene idee was inderdaad om te focussen op lokale structuren of realiteiten in Senegal.

Bij de School of Mutants zijn we geïnteresseerd in de utopieën op het gebied van onderwijs vlak nadat Afrikaanse landen hun onafhankelijkheid hadden verworven. Het gaat om utopieën die door verschillende Senegalese regimes zijn opgezet en die niet hebben gewerkt. De gebouwen die voor deze utopieën werden opgetrokken, zijn vervallen tot ruïnes en de projecten zelf zijn verlaten. Als onderzoeker vroeg ik me af waarom deze utopische projecten niet hebben gewerkt en welk effect het mislukken ervan heeft op de Senegalese samenleving van vandaag.

Een van de cases die ons erg interesseerde is de École Normale William Ponty. Het was een koloniale federale school: heel Frans West-Afrika stuurde er zijn beste studenten heen. Het basisidee was dat deze briljante studenten zouden worden opgeleid tot toekomstige leiders en kaderleden. Bovendien hebben veel Afrikaanse presidenten er schoolgelopen: Houphouët Boigny, Abdoulaye Wade enzovoort. Zij waren het die het lot van de nieuwe onafhankelijke Afrikaanse landen in handen namen door zich volledig te laten beïnvloeden door het Franse onderwijs, door de school van de Franse Republiek die sterk doordrongen was van een koloniale ideologie. Ik vind dat de ideologie van het

koloniale onderwijs sporen heeft nagelaten op het beleid dat deze staten tot op de dag van vandaag voeren. Daarom heb ik drie jaar geleden besloten om voor dit werk heel regelmatig terug te keren. Een werk dat ik collectief wilde doen omdat het veel interessanter is om bij de aanpak van deze problemen met verschillende standpunten te werken.

SM Onderwijsutopieën zijn een vrij origineel onderwerp in de kunstwereld....

HK Inderdaad, ik dacht dat het onderwerp niet veel mensen in de kunstwereld zou interesseren. Maar ik wilde het niet alleen overlaten aan onderzoekers, met rapporten die op ministeries zouden belanden en daar stof liggen te verzamelen. Het idee was dat de kunstenaars zich dit onderwerp zouden toe-eigenen door al deze archieven als grondstoffen te beschouwen en op basis daarvan nieuwe verhalen te creëren. Omdat we nieuwe verhalen nodig hebben die deze geschiedenis vertellen: de politieke programma's, het lot van deze 'nieuwe' onafhankelijke landen. Kortom, ik wilde andere thema's aansnijden dan enkel immigratie.

SM Er is wel een link met migratie en ballingschap die het resultaat zijn van een bepaalde vorm van utopie. Zijn deze vragen over de Afrikaanse politiek en geschiedenis niet gerelateerd aan het onderwerp utopie op sociaal niveau en geconcretiseerd door individuele beslissingen?

HK Ik was geïnteresseerd in het onderwerp ballingschap omdat het een situatie is die ik persoonlijk heb ervaren. Ik was echt gechoqueerd toen ik in België aankwam en zag hoe migranten hier worden behandeld. Zelf reis ik graag, ik ben de hele tijd onderweg. Het was dus iets dat me sterk aansprak en ik wilde mijn ervaring als migrant bezweren, maar ook didactisch werk doen en proberen de ervaring van mensen die migreren te begrijpen. Ik wilde ook een soort beeldrepertoire creëren omdat de beelden die zowel door de media als in het politieke discours worden geproduceerd, de realiteit van deze mensen helemaal niet weerspiegelen. Ik wilde naast deze officiële

Hamedine Kane, *The Blue House*, 2020, film, © Hamedine Kane & Tandor Productions, Lydelcom





Hamedine Kane & Stéphane Verlet-Bottéro, *La bibliothèque inachevée du campus de l'Université du Futur Africain*, 2019,
© Hamedine Kane & Stéphane Verlet-Bottéro



beelden een reeks afbeeldingen maken die een andere kijk bieden. Wanneer mensen vertrekken, in ballingschap gaan, is het in naam van een utopie, ze willen hun leven veranderen, ze hebben een droom, ze zijn ervan bezeten... Ze hopen op verandering. We kunnen dat perspectief koppelen aan de behoefte die de gekoloniseerde landen in de jaren 50 en 60 hadden om onafhankelijk te worden en hun lot in eigen handen te nemen, om onder het imperialisme uit te komen en het juk van de kolonisten af te werpen. Dus ja, we kunnen stellen dat jongeren die vandaag vertrekken ook zeer utopisch denken. Vooral omdat deze utopie, bij aankomst, niet blijkt te bestaan.

Daarnaast heeft de manier waarop nieuwkomers worden verwelkomd een directe impact op hoe ze zichzelf zien in dat land, wat ze er willen doen, de relatie die ze hebben met anderen, met de autochtonen bijvoorbeeld. Dat is een zeer belangrijke vraag omdat ze de basis van de relatie tussen Afrika en de rest van de wereld in twijfel trekt. Waarom zouden Afrikanen blijven accepteren dat de hele wereld naar hen komt als ze hier anders worden behandeld? Ik wil in mijn films over deze fundamentele vragen praten omdat het niet alleen technische of politieke kwesties zijn, maar ook ethische en morele kwesties, het gaat om rechtvaardigheid. Iedereen moet zich individueel engageren, anders komen we er niet uit. Daarom werd ik het beu om over ballingschap en migratie te praten. Ik kreeg wel lof toegezwaaid, maar in principe veranderde het niets aan het individuele gedrag van mensen.

SM Kun je wat uitleg geven over die 'centra om na te denken over de toekomst', zoals de Université des Mutants en de Université des Futurs Africains, en hoe je deze utopische projecten in je film en je School of Mutants benadert?

HK De Université des Futurs Africains was een zeer belangrijk project voor het regime van Abdoulaye Wade, de voormalige Senegalese president die in 2000 aan de macht kwam. Hij had destijds een nogal krankzinnig idee, namelijk het opzetten van de grootste pan-Afrikaanse universiteit, waar alle Afrikanen terecht

zouden kunnen om te studeren. In die tijd nodigde hij verschillende Afrikaanse staten uit om deel te nemen aan de financiering van deze universiteit. In ruil zouden ze dan een nationale campus krijgen. Hij heeft ook internationale partners gezocht, waaronder Taiwan. Het Taiwanese regime stond destijds achter het project omdat Afrikaanse staten in de Raad van de Verenigde Naties het land steunden in zijn conflict met China. Verschillende Afrikaanse staatshoofden en Taiwan kwamen overeen om het project mee te financieren, zodat de bouw kon beginnen. De architectuur is superinteressant. Het centrale gebouw heeft de vorm van een omgekeerde piramide, een verwijzing naar het oude Egypte en de idee van de historicus en wetenschapper Cheikh Anta Diop dat de Egyptische beschaving de basis van de Afrikaanse beschaving zou vormen. Men wilde ook gebouwen optrekken in Nilo-Soedanees geïnspireerde architectuur met puur lokale materialen... Echt heel boeiend, heel mooi en een beetje brutalistisch. Het ontwerp was van de Senegalese architect Pierre Atepa Goudiaby.

SM Waarom werkte dit project voor de Université des Futurs Africains niet?

HK Abdoulaye Wade is niet echt een goede president geweest. Tijdens zijn twee termijnen nam de corruptie in het land toe. Na de socialistische regimes van de presidenten Léopold Sedar Senghor en Abdou Diouf ging Abdoulaye Wade, een liberaal van het zuiverste water, van start met overdreven grootschalige bouwprojecten: snelwegen, grote musea, het monument van de Afrikaanse Renaissance en noem maar op. Het eerste probleem deed zich voor toen Senegal de diplomatieke betrekkingen met China hervatte, waardoor Taiwan zich terugtrok uit het project voor een pan-Afrikaanse universiteit. De werf werd stilgelegd omdat Taiwan de partner was die het meeste geld op tafel had gelegd. Toen Wade verstrikt raakte in andere problemen, zoals het wijzigen van de grondwet om een derde ambtstermijn mogelijk te maken, werd het project gewoonweg afgeblazen. Nadat Macky Sall in 2012 aan de macht kwam, werd er besloten om van de

Hamedine Kane & Stéphane Verlet-Bottéro, *The School of Mutants*, 2020, film still, © Hamedine Kane & Stéphane Verlet-Bottéro



De meeste mensen denken dat nomaden altijd weer verder trekken, maar echte nomaden gaan nooit echt weg. Ze trekken rond hun territorium. Ze verhuizen omdat ze iets gaan zoeken dat ze nodig hebben.

bouwplaats van wat de *Université des Futurs Africains* had moeten worden, het Senegalese instituut voor olie en gas te maken. Een pan-Afrikaans project ten dienste van Afrikaanse jongeren evolueerde zo naar een project gebaseerd op het ontginnen van grondstoffen. Dit instituut voor olie en gas vormt een onderdeel van een groter geheel: de smart city of stad van de toekomst. Dat veroorzaakt enorm veel problemen, zoals landroof en problemen in verband met de toegang tot water: de nieuwe stad is gebouwd in een waterrijk gebied, water dat nodig is voor de bevolking van Dakar. Het is een typisch voorbeeld van een groep particuliere speculanten die niet weten wat ze met hun geld moeten aanvangen en die dan maar gaan investeren in een megalomaan bouwproject. Zo werd het land geschonden en de universiteit verdween. Dat interesseerde ons omdat veel mensen zich verzetten tegen deze nieuwe projecten. Er werd maar liefst 25 miljard CFA-frank in het universitaire project geïnvesteerd, geld dat de Senegalese belastingbetaler zal moeten ophoesten. De bevolking protesteert omdat verschillende mensen uit hun huizen zijn verdreven en anderen hun land zijn kwijtgeraakt. We wilden het idee van een pan-Afrikaanse universiteit onderzoeken, proberen te begrijpen waarom het niet gewerkt heeft en waarom het nieuwe regime dit project niet steunde.

SM Is de *Université des Mutants* eenzelfde lot beschoren?

HK Dat is een site die me eigenlijk nog interessanter lijkt. Het project dateert uit de jaren 70 en werd opgestart door L.S. Senghor. Het is een ander type universiteit. Afrikaanse onderzoekers, sjamanen, bekende figuren en kunstenaars trokken er een paar weken heen om allerlei onderwerpen te bespreken zoals de geschiedenis en de toekomst. Deze universiteit heeft een paar jaar bestaan en werd opgedoekt toen Abdou Diouf aan de macht kwam. Ik bezocht de gebouwen en het is hallucinant om te zien hoe alle archieven stof liggen te vergaren of natregenen. We werken aan een nieuw hoofdstuk dat op deze school zal focussen.

We werken ook op de *Mudra School*. In de jaren 70 nodigde president Senghor Maurice Béjart en Germaine Acogny uit. Men wilde kijken hoe men traditionele Afrikaanse dans en hedendaagse dans kon samenbrengen. Ook deze school verdween na het vertrek van Senghor. Hierna creëerde Germaine Acogny de *Ecole des Sables* nabij Dakar. *Mudra's* idee was ook om jonge Afrikaanse dansers uit te nodigen naar Dakar om hun vaardigheden te verbeteren. De tentoonstelling die we voorbereiden in *Raw Material* zal betrekking hebben op deze school. Ze heeft veel kunstenaars over de hele wereld geïnspireerd tot nieuwe initiatieven en bewegingen.

Dat is de algemene context die ons tot deze onderwerpen heeft geleid. Mensen vinden dat trouwens heel raar, want ze vragen zich af wat we nu eigenlijk zijn: kunstenaars, onderzoekers, antropologen... En toch ben ik kunstenaar. Ik denk dat een kunstenaar in al deze

dingen geïnteresseerd moet zijn. In dit project werken we met iedereen samen: historici, schrijvers, dansers, sjamanen, andere kunstenaars enzovoort. Voor het colloquium dat we in januari in Dakar organiseren, hebben we mensen uit andere disciplines gevraagd, zoals Felwine Sarr, Elsa Dorlin en Malcolm Ferdinand. Ik ben blij, want zo werk ik. In alle soundtracks bij mijn films betrek ik elementen van andere kunstenaars en denkers. Ik denk ook dat kunstenaars kunnen dienen als 'grondstof' voor onderzoekers in meer exacte wetenschappen. We wilden ons project 'de school van de mutanten' noemen om te zeggen dat de universiteiten, de structuren die door de staten zijn gecreëerd met een hele productie van propagandabeelden en veel grootspraak, niet werken. We moeten zelf ruimtes creëren voor de productie en de overdracht van kennis. Een artistiek object heeft ook met kennis te maken. Als we bijvoorbeeld een volksvergadering organiseren, nodigen we filosofen, onderzoekers, sjamanen en dansers uit. De ene vorm van kennis of praktijk is niet belangrijker dan de andere. Het hoofdidee achter de *Université des Mutants* is dat het om een alternatieve universiteit gaat zonder fundamenteën, zonder muren, zonder budget, die in staat is om een ruimte te mobiliseren voor de productie en de overdracht van kennis.

SM Kunnen we deze utopische universiteiten als dure, overbodige projecten beschouwen?

HK Ja, zo ver kunnen we gaan. Misschien hadden die staatshoofden niet echt de bedoeling om universiteiten te bouwen. Ik schreef onlangs een tekst voor de catalogus van een tentoonstelling waarin ik me een personage voorstel dat in de buurt van de site van de *Université des Futurs Africains* woont. Het toeval wil dat hij erbij is op de dag waarop de eerste steen van deze universiteit wordt gelegd en daarom is hij getuige van de ontstaansgeschiedenis, het moment waarop de Senegalese president de koning van Marokko uitnodigt. Misschien had de koning van Marokko andere plannen en wilde hij zich in West-Afrika vestigen om er zaken te doen. Men kan zich voorstellen dat er achter de lovenswaardige intentie om universiteiten te bouwen, andere belangen schuilgaan die niet de bevolking ten goede komen. In de video *School of Mutants* stellen we ons dit personage voor, een meisje dat zich terugtrekt uit de stad en in de ruïnes gaat wonen. Er spreekt een zekere radicaliteit uit. Het is een manier om te zeggen dat de ruïnes uiteindelijk niet erg zijn, we kunnen ze tot leven wekken en ze hun oorspronkelijke bedoeling teruggeven. Dat is wat we horen in de tekst bij de video. Ik denk dat het belangrijk is om te vertrekken van deze mislukte utopische projecten om een nieuw verhaal te creëren en te zeggen: 'Eigenlijk hebben we meer dan dat. Dit is ons erfgoed, ons land, niet ons noodlot. We kunnen ook herstellen wat niet goed is gedaan en voortbouwen op deze ruïnes.'

Vertaling: Luc Franken